

I

Polen

HET KANTOOR VAN KACZYŃSKI

Aleje Jerozolimskie 125, Jeruzalemlaan 125, dat is momenteel misschien wel het belangrijkste adres in de Poolse hoofdstad Warschau. Op deze plek in het centrum van de stad staat een onooglijk betonnen kantoorgebouw. Voor de deur klinkt onophoudelijk het geklingel van trams. Op de begane grond bevinden zich onder andere een 24-uurswinkel en een bank. In de kelder spelen jongeren potjes poolbiljart. Zo op het oog niet veel bijzonders.

Maar op de eerste verdieping zit een glazen deur. En iedereen in Polen weet dat je daar zonder afspraak niet hoeft aan te kloppen. Het is niet makkelijk om een afspraak te krijgen. Journalisten zijn als een kind zo blij als het ze lukt. Poolse politici – van parlementariër tot minister – kennen de route naar het betonnen kantoorgebouw uit hun hoofd en moeten vaak aansluiten in een rij voor de deur. Maar ook de groten der aarde weten de glazen deur te vinden, ook al worden er maar weinig binnengelaten. Die eer ging bijvoorbeeld naar de Duitse Bondskanselier Angela Merkel, die tijd vrijmaakte tijdens een officieel staatsbezoek aan Polen voor een ritje naar de Jeruzalemlaan.

Op de deur staat: ‘Kantoor van parlamentslid Jarosław Kaczyński’. Achter de deur klopt het politieke hart van Polen. Jarosław Kaczyński is de machtigste man van het land. Hij is de partijvoorzitter van Recht

en Rechtvaardigheid (*Prawo i Sprawiedliwość*, afgekort PiS), een conservatief-rechtse politieke partij die Jarosław Kaczyński in 2001 samen met zijn eeniige tweelingbroer Lech heeft opgericht. Recht en Rechtvaardigheid won in 2015 zowel de presidentsverkiezingen als de parlementsverkiezingen. De partij levert met Andrzej Duda en Mateusz Morawiecki zowel de president als de premier en kan met 235 van de 460 zetels rekenen op een absolute meerderheid in de Sejm, de Poolse Tweede Kamer (in de Senaat heeft PiS ook 61 van de 100 zetels).

Iedereen weet echter dat het achter de schermen – en soms ook daarvoor – Jarosław Kaczyński is die in Polen aan de touwtjes trekt. Op een klein kwartiertje rijden van het presidentieel paleis en het parlementsgebouw bepaalt hij in zijn eentje de politieke koers die Polen vaart. Kaczyński's woord is wet. Hij heeft Duda en Morawiecki persoonlijk geselecteerd voor hun baan. Niet voor niets willen journalisten graag weten wat Kaczyński te zeggen heeft. Niet voor niets ging Merkel, de machtigste vrouw van Europa, bij hem op bezoek.

De in 1949 geboren Jarosław Kaczyński is een raadselachtige man. Biografische artikelen over hem staan vol met smeuijge weetjes. Hij is al zijn hele leven vrijgezel. Hij woonde tot haar dood in 2013 samen met zijn moeder Jadwiga. Hij woont nu alleen in de met klimop overgroeide duplexwoning, waar hij tot diep in de nacht televisiekijkt met zijn twee katten. Sinds zijn moeders dood heeft hij alcohol afgezworen en drinkt hij alleen nog maar zwarte thee. Hij is één keer in zijn leven de Poolse grens overgestoken voor een bezoek aan familieleden in Oekraïne. Hij draagt sinds de dood van zijn broer in 2010 bij een vliegcrash bij het Russische Smolensk alleen nog maar zwarte pakken. Hij bezit geen computer en zijn enorme parate kennis is gebaseerd op zijn grote huisbibliotheek. Hij heeft pas sinds 2009 een bankrekening en hij bezit geen rijbewijs.

Iedere dag wordt Kaczyński door zijn beveiligers rond 10.00 uur afgeleverd bij de achteringang van het kantoorgebouw aan de Jeruzalemlaan. Zijn secretaresse Basia haalt iedere dag zijn lunch bij het tra-

ditionele Poolse delicatessenwinkeltje om de hoek. Kaczyński brengt hele dagen door achter het grote zware eikenhouten bureau in het ietwat bedompte kantoor achter de glazen deur.

Wie rondkijkt in het kantoor kan zien waar Kaczyński zijn inspiratie vandaan haalt. Boven de glazen deur hangt een crucifix. Tegenover zijn bureau prijkt het Poolse staatswapen: de witte adelaar op het rode schild. Maar het meest opvallend is de alomtegenwoordigheid van veldmaarschalk Józef Piłsudski, de Poolse vader des vaderlands. Op kasten in het kantoor van Kaczyński prijken een schilderij, een standbeeld én een buste van de man die in 1918 de onafhankelijkheid uitriep en Polen terug op de kaart zette.

De aankleding van Kaczyński's kantoor weerspiegelt de partijideologie van Recht en Rechtvaardigheid: Kaczyński's visie op Polen en de wereld. Dat is een combinatie van traditionele katholieke normen en waarden, een flinke dosis eurosceptis en een diepgeworteld wantrouwen jegens de historische vijanden van Polen, de machtige buurlanden Rusland en Duitsland. Het is die cocktail die PiS miljoenen trouwe stemmers en overigens ook felle criticasters heeft opgeleverd.

Het rigide wereldbeeld is Jarosław Kaczyński met de paplepel ingegoten. Zijn conservatieve moeder Jadwiga speelde de hoofdrol in zijn opvoeding. Zijn studie rechten en zijn beperkte levenservaringen hebben ook niet geholpen om progressief denken te stimuleren. Het politieke doen en laten van Jarosław Kaczyński is gegrondvest op de manier waarop Józef Piłsudski tussen de beide wereldoorlogen politiek bedreef. Ook Piłsudski bestuurdde Polen vanaf de zijlijn. De Poolse vader des vaderlands is niet voor niets zo prominent aanwezig in het kantoor van Kaczyński. Het is zijn grote held en zijn grote voorbeeld tegelijk.

Kaczyński spiegelt zich aan Piłsudski. Hij heeft zijn tweelingbroer Lech en diens vrouw Maria na hun onfortuinlijke dood in 2010 laten bijzetten in de crypte van de Wawelkathedraal in Krakau, pal naast het praalgraf met daarin het lichaam van Piłsudski. In die crypte wer-

den van oudsher de Poolse koningen gekroond en begraven. Tot 2010 waren Józef Piłsudski, oorlogspremier Władysław Sikorski (1881-1943) en de nationale dichters Adam Mickiewicz (1798-1855) en Juliusz Słowacki (1809-1849) de enigen die die hoge eer te beurt was gevallen. Het zal niet verbazen dat de bijzetting van Lech en Maria zeer controversieel was.

Het mag duidelijk zijn: Józef Piłsudski speelt een hoofdrol in het leven van Jarosław Kaczyński. Kaczyński staat erom bekend dat hij bezoekers overbluft met zijn enorme kennis over de geschiedenis van Polen. Er is geen betere manier om de man achter het zware eikenhouten bureau in het kantoor op Jeruzalemlaan 125 beter te leren kennen dan de levenswandel van de daar zo aanwezige Józef Piłsudski te volgen.

DE VERDWENEN GROOTMACHT

Toen Józef Piłsudski in 1867 werd geboren, bestond Polen helemaal niet. Het was van de kaart geveegd tijdens de zogeheten Poolse Delingen. Tussen 1772 en 1795 hadden de buurlanden van Polen – het Russische Rijk, het Habsburgse Rijk en het koninkrijk Pruisen – het Pools-Litouwse Gemenebest in drie stappen geheel opgedeeld onder elkaar.

Uit die tijd stamt een apocriefe legende. Iedere Poolse man zou hetzelfde beeld hebben van de ideale dood: sterven in een kogelregen terwijl hij zijn paard aanspoort in een wanhopige laatste cavaleriecharge tegen een oppermachtig vijandelijk leger dat Polen is binnengevallen. Het mag dan niet waar zijn, maar het is wel een mooie samenvatting van een paar typisch Poolse karaktertrekken. De meeste Polen zijn enorm vaderlandslievend en vroom, hebben hun militaire traditie hoog in het vaandel staan en ze hebben in het verleden vaak laten zien dat ze bereid zijn te sterven voor de verdediging van het vaderland. Bovenal zijn Polen trots.

Die trots is terecht. Tot de Poolse Delingen was het Pools-Litouwse Gemenebest een grootmacht op het Europese continent. Het was in 1569 tot stand gekomen door het omvormen van het koninkrijk Polen en het grootvorstendom Litouwen tot één staat. Zij waren echter al sinds 1386 verbonden in een personele unie, want het huis der Jagiellonen zat in beide landen op de troon. Gedurende de heerschappij van de katholieke Jagiellonen was het Pools-Litouwse grondgebied ver uitgestrekt.

De Polen hadden in de dertiende eeuw handig gebruikgemaakt van de verwoesting van Kiev-Roes door de Mongolen door het gebied in te lijven. De Litouwers hadden op hun beurt het huidige Wit-Rusland veroverd. Samen hadden ze de Duitse Orde stap voor stap verdreven uit Polen en Lijfland (ruwweg het huidige Estland en Letland). De Duitse Orde was een geestelijke ridderorde, die was ontstaan tijdens de Derde Kruistocht (1189-1192) en zich daarna had toegelegd op de kerstening van heidense stammen in Oost-Europa. Toen de Orde onenigheid kreeg met opkomende handelssteden binnen het grondgebied, grepen de Jagiellonen hun kans.

In zijn hoogtijdagen rond 1600 strekte het Pools-Litouwse Gemenebest van de Oostzee bijna tot de Zwarte Zee en van Krakau tot Smolensk en Kiev. Het zat ingeklemd tussen het Russische Rijk in het oosten, het Ottomaanse Rijk in het zuiden, het Habsburgse Rijk en Pruisen in het westen en Zweden in het noorden. Het Pools-Litouwse Gemenebest kon het zijn burens knap lastig maken. In 1610 wisten de Pools-Litouwse legers zelfs Moskou te veroveren: een daad die de Russen hun burens nooit hebben vergeven. Na de Contrareformatie profileerde het Gemenebest zich als katholieke frontstaat tussen het orthodoxe Rusland, het islamitische Ottomaanse Rijk en het protestantse Brandenburg-Pruisen en Zweden.

Het Pools-Litouwse Gemenebest kende na de dood van de laatste Jagiellonenkoning in 1572 geen erfopvolging, maar een gekozen koning. De Poolse adel, de *szlachta*, kwam op zogeheten landdagen bijeen in vergadering, de Sejm, om een nieuwe koning te kiezen. De

Poolse koning moest zijn macht bovendien delen met de Sejm, die onder meer moest instemmen met nieuwe wetgeving, belastingen en oorlogsverklaringen. De Polen betitelden het zelf als een republiek met een koning aan het hoofd.

Die republiek functioneerde volgens het principe ‘rex regnat et non-gubernat’ (vrij vertaald: ‘de koning heerst, maar regeert niet’) en had daarmee veel weg van een moderne constitutionele monarchie. Het Pools-Litouwse Gemenebest liep daarmee voorop in Europa. En hoewel de Poolse koningen katholiek waren, werd het Gemenebest gekenmerkt door een grote religieuze tolerantie. Terwijl in de rest van Europa verschillende godsdienstoorlogen werden uitgevochten, leefden binnen de grenzen van het uitgestrekte Gemenebest verschillende religies gebroederlijk samen. Het maakte niet uit of je katholiek, protestant, orthodox, jood of moslim was. Zolang je belasting betaalde, was je welkom.

Zo beleefde Polen niet alleen in militair, maar ook in cultureel opzicht een bloeiperiode. Desiderius Erasmus (1469-1536) had de Jagiellonen al tot voorbeeld voor andere Europese vorsten benoemd. Italiaanse beeldhouwers, architecten en schilders vonden hun weg naar het hof in Krakau. De in 1364 in die stad gestichte Jagiellonische Universiteit is een van de oudste in Centraal-Europa en ook in de rest van het land werden scholen en universiteiten opgericht. Wetenschappers als Nicolaas Copernicus (1473-1543) kregen alle ruimte om hun ideeën uit te werken.

De staatsinrichting van het Pools-Litouwse Gemenebest was tegelijkertijd de grote kracht en de achilleshiel. De Sejm was in de praktijk vaak log en onhandelbaar. Dat werd verergerd door de invoering van het *liberum veto*: ieder afzonderlijk lid had vetorecht en kon in zijn eentje een besluit van de Sejm blokkeren. In de praktijk was dit een ramp, omdat de leden van de szlachta vaak uiteenlopende belangen hadden. De interne verdeeldheid was groot en de vereiste unanimiteit in de Sejm was vaak ver te zoeken. Niet voor niets staat de Poolse landdag nog steeds synoniem voor bestuurlijke chaos. Op beslissende

momenten was het Pools-Litouwse Gemenebest daarom vaak verlamd door besluiteloosheid. In zekere zin had de szlachta in 1652 met de invoering van het vetorecht het doodvonnis van het Pools-Litouwse Gemenebest getekend.

Het zou nog enige tijd duren voordat het vonnis werd voltrokken. Het effect van het vetorecht was echter onmiskenbaar: het ging langzaam maar zeker bergaf met de Polen. In de strijd met de Russen en de Zweden om de macht in het Baltische Zeegebied – een reeks conflicten die later in de geschiedenisboeken de Noordse Oorlogen is gaan heten – delfde het Gemenebest vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw steeds vaker het onderspit. In 1648 besloten de Oekraïense kozakken hun bondgenootschap met de Poolse koning op te zeggen en toenadering te zoeken tot de Russische tsaar. De Polen konden een door de Russen gesteunde aanval van de kozakken maar ternauwernood afslaan. Zeven jaar later werd bijna geheel Polen onder de voet gelopen door Zweedse troepen in wat in Polen ook wel de ‘Zweedse Zondvloed’ wordt genoemd. Alleen Gdańsk en Lwów bleven Pools. Gesterkt door dit succes besloten de Zweden ook de Russen en de Denen aan te vallen, maar de resulterende driefrontenoorlog bleek toch te veel van het goede. Onder internationale druk werd de ‘status quo ante bellum’ vrijwel geheel hersteld en werden de grenzen weer teruggedraaid naar de vooroorlogse situatie.

In 1721 werd het conflict om de macht in het Baltische Zeegebied definitief beslecht in het voordeel van de Russen. Zij bleken in de Noordse Oorlogen over de langste adem te beschikken. Tsaar Peter de Grote boekte een verpletterende overwinning op de Zweden en de Polen. Het sterk verzwakte Pools-Litouwse Gemenebest werd de facto een bufferstaat van het Russische Rijk. Weliswaar mocht de Poolse koning bij de gratie van Peter de Grote op de troon blijven zitten, maar de Russische tsaren hielden voortaan een stevige vinger in de pap. Zij wisten de verschillende adellijke facties in de Poolse Sejm meesterlijk te bespelen. Het vetorecht was daarbij en zeer handig hulpmiddel, waardoor Polen politiek steeds verder verlamd raakte. Polen werd een Russische vazalstaat.

De Poolse Delingen waren in eerste instantie ingegeven door geopolitieke overwegingen. De Russische, Habsburgse en Pruisische invloedssferen dreigden in 1772 elkaar te gaan overlappen door successen op het slagveld. Aan de vergadertafel werd besloten ze netjes vast te leggen, maar dan wel ten koste van de Polen. Rusland kreeg bijna heel Wit-Rusland en een deel van Litouwen. Het Habsburgse Rijk annexeerde het westen van Podolië en Galicië met als belangrijkste stad Lwów, die werd omgedoopt tot Lemberg. Pruisen kreeg het Poolse deel van Pruisen toebedeeld, met uitzondering van de havenstad Gdańsk.

Toen de Poolse koning toch niet netjes aan de leiband van Rusland bleef lopen en geïnspireerd door de Franse Revolutie een nieuwe grondwet wilde invoeren, besloten Rusland en Pruisen in 1793 tot een gezamenlijke strafexpeditie en een tweede deling. De Russen voegden de resterende delen van Podolië en Wit-Rusland toe aan hun grondgebied en de Pruisen kregen het westelijk deel van het restant van Polen en de stad Gdańsk, die voortaan als Danzig door het leven ging. Toen de tweede deling leidde tot een Poolse opstand besloten de Russen en de Pruisen in 1795 dat het welletjes was. De Russen annexeerden de rest van Litouwen, de Pruisen kregen Silezië en de hoofdstad Warschau en de Habsburgers – die dit keer ook weer mee mochten doen – mochten het restant van Galicië met de stad Krakau inlijven.

Na het Congres van Wenen verschoven de grenzen in 1815 nog een stuk in het voordeel van de Russen, die Oost-Pruisen en West-Galicië mochten toevoegen aan het Russische Rijk. Voor de Polen veranderde er in de praktijk niets. De grootmacht Polen bestond niet meer.

DE OPSTANDIGE JEUGD VAN JÓZEF PIŁSUDSKI

Uit de tijd van de Poolse Delingen stamt het huidige Poolse volkslied, de *Dąbrowskimars*. De eerste strofe luidt:

Nog is Polen niet verloren,
 Zolang wij leven.
 Wat de vreemde overmacht ons ontnomen heeft
 Zullen wij met de sabel terugnemen!

Daar maakten de Polen in de negentiende eeuw serieus werk van. In 1806, 1830, 1846 en 1863 kwam het tot opstanden. Die mislukten allemaal door interne verdeeldheid van de Polen zelf, door het feit dat geen van de Europese mogendheden zat te wachten op een nieuwe Poolse staat die de machtsbalans in Europa zou verstoren, en de wil van de Russen, Habsburgers en Pruisen om de opstanden in het onder hen verdeelde Polen neer te slaan.

Vooraf de Polen in het aan Rusland toebedeelde grondgebied hadden het zwaar te verduren. Na de opstand van 1863 voerde de Russische tsaar Alexander II een waar schrikbewind door. De Polen in de Pruisische en Habsburgse delen werden met rust gelaten, zolang zij zich conformeerden aan de machthebbers in Berlijn en Wenen. Maar vanuit Moskou werd de ketting strakgetrokken. ‘Russificatie’ werd het toverwoord in het Russische deel van Polen. Iedere herinnering aan de glorierijke geschiedenis werd uitgewist: het hele staatsapparaat werd Russisch, Poolse cultuuruitingen werden verboden en in het onderwijs werd de Russische taal verplicht. Wie zich daar niet aan conformeerde, kon rekenen op verbanning naar Siberië.

Dit had natuurlijk een averechts effect. De Poolse elite – en vooral de grote Poolse diaspora – beriep zich naarmate de jaren vorderden meer en meer op de voormalige status als katholieke frontstaat en de rijke traditie van de Poolse cultuur en literatuur.

Józef Piłsudski werd op 5 december 1867 geboren op Russisch grondgebied. Zijn wieg stond op het landgoed van de familie bij Zułów, waar zijn ouders na hun huwelijk vier jaar eerder – in het jaar van de laatste grote opstand tegen de Russische tsaar – waren gaan wonen. Tegenwoordig staat Piłsudski’s geboorteplaats bekend als Zalavas in Litouwen, op een steenworp afstand van de grens met Wit-Rusland.

Voor de Poolse Delingen behoorde het 30.000 hectare tellende landgoed van de familie tot het Litouwse deel van het Pools-Litouwse Gemenebest.

De wortels van de familie Piłsudski lagen in Litouwen. De familie behoorde al honderden jaren tot de szlachta, de Poolse adel. De verschrikkingen van het Russische bewind gingen grotendeels voorbij aan het afgelegen landgoed, maar bleven niet onopgemerkt. Piłsudski's vader was in het geheim betrokken geweest bij de opstand van 1863, maar daar waren de Russen nooit achter gekomen. Familieleden waren minder gelukkig geweest. Ooms waren gedood, een neef van Piłsudski was onteigend en verbannen, en zijn grootmoeder en enkele tantes hadden tijd doorgebracht in de gevangenis. Het verhaal van de familie Piłsudski was bepaald geen uitzondering in Polen. Veel andere families hadden vergelijkbare verhalen.

In de opvoeding door zijn moeder stond vaderlandsliefde centraal. De moeder van de kleine Józef en zijn een jaar oudere broer Bronisław (1866-1918) zorgde ervoor dat zij alle ins en outs van de Poolse geschiedenis kenden. Zo had zij in geheime laatjes portretjes van Poolse helden verstoppt, die ze van tijd tot tijd aan de jongens liet zien. Hun moeder vertelde honderduit, zowel over het glorieuze verleden als de meer recente tragedie.

Het duurde niet lang of Józef en Bronisław kwamen daar zelf dagelijks mee in aanraking. In 1874 brandde het grote landhuis in Zułów tot de grond toe af. De familie verhuisde naar een appartement in Vil'na, de huidige hoofdstad van Litouwen Vilnius of – zoals de Polen de stad noemden – Wilno. Hoewel hij later zeer kritisch was over zijn opleiding aan het Russische gymnasium, die hij beschouwde als 'dwangarbeid' en 'de meest ongelukkigste jaren uit mijn leven', raakte hij wel zeer gehecht aan zijn thuisstad Wilno.

Na hun moeders vroegtijdige dood in 1884 raakten beide broers in de ban van het socialisme. Samen richtten ze een geheime discussiegroep op, waarin ze allerhande door de Russen verboden boeken bespraken: van traditionele Poolse literatuur tot het werk van Darwin

en Marx. Naar eigen zeggen ontbrandde in die tijd ook Piłsudski's verlangen naar de wedergeboorte van een onafhankelijk Polen. Ook voor veel andere Polen was ontluikend nationalisme de beste verdediging tegen russificatie.

In hun tijd op de universiteit – Bronisław in St. Petersburg en Józef in Kharkov – zochten de Piłsudski's andere radicale studenten op. Dat bleef niet zonder gevolgen. De radicaal antitsaristische studenten van Wil van het Volk (*Narodnaja Volja*) werden na de moord op tsaar Alexander II in 1881 scherp in de gaten gehouden door de autoriteiten. De repressie was meedogenloos: de kleinste vergrijpen werden zwaar gestraft. Na deelname aan een tweetal demonstraties in 1886 werd Józef per direct de toegang tot alle universiteiten in het Russische Rijk ontzegd.

Een jaar later kwam ook Bronisław in de problemen. Na een mislukte bomaanslag op tsaar Alexander III door zes leden van *Narodnaja Volja* werd een brede kring van betrokkenen gearresteerd. Bronisław had geld geleend aan een van de aanslagplegers, en had voor hem een flesje chemicaliën bewaard. Met die chemicaliën waren de bommen gebouwd die Alexander III hadden moeten doden. Bovendien had de leider van de aanslagplegers, Aleksandr Iljitsj Oeljanov (1866-1887), in de dagen voor de aanslag gelogeed bij Bronisław. Ook Józef bleef niet buiten schot. Hij stond bekend als socialist en een van de aanslagplegers had een briefje met zijn adres in Wilno op zak. Józef was daarom eveneens verdacht.

De straffen waren niet mild. Oeljanov en vier andere aanslagplegers werden opgehangen. Bronisław werd veroordeeld tot vijftien jaar dwangarbeid en verbanning naar Sachalin, een eiland ten noorden van Japan. Józef kwam er nog het beste vanaf. De Russische rechters stelden vast dat hij niet op de hoogte kon zijn geweest van de moordplannen. Józef Piłsudski werd voor vijf jaar verbannen naar Siberië. Daar zon hij op wraak. Het doodvonnis van Aleksandr Iljitsj Oeljanov wakkerde de haat van diens broer Vladimar aan. Hij werd een verbeterd revolutionair en werkte onder het pseudoniem Lenin (1870-1924) gestaag verder aan de ineenstorting van het Russische